

ДЕМОГРАФІЧНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто та проаналізовано демографічну ситуацію в Тернопільській області. Оцінено перспективи деморозвитку регіону. Визначено основні напрями вдосконалення демовідтворювальних процесів в Тернопільській області.

A demographic situation is considered and analysed in the Ternopil region. The prospects of demodevelopment region are appraised. Certainly basic directions of perfection of demodevelopments processes in the Ternopil region.

Ключові слова: деморозвиток, демографічна ситуація, демографічна політика, відтворення населення, стратегія демографічного розвитку.

Keywords: demodevelopment, demographic situation, demographic policy, recreation of population, strategy of demographic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Демографічний чинник – один із визначальних для гарантування стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку дедалі актуалізуються. Їх необхідно розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і водночас як результат її функціонування.

Проте нинішня соціально-економічна криза ускладнила демографічні процеси, призвела до помилок і проблем, що болюче позначаються на головному суб'єктові нинішніх перетворень – населенні.

Демографічна ситуація в Україні та у Тернопільській області зокрема привертає увагу науковців через негативний вплив на суспільний розвиток, у т. ч. на розвиток трудових ресурсів потенціалу країни. Процес старіння населення збільшує тиск на працездатну частину суспільства, який неможливо зменшити без невідкладних заходів з боку держави.

Демографічна криза в регіоні потребує ґрунтовного наукового дослідження. Актуальність розроблення науково обґрунтованої стратегії демографічного розвитку, відповідних заходів і механізмів її реалізації зумовлена необхідністю пом'якшення наслідків демографічної кризи, усунення загроз національній безпеці України у соціально-економічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Демовідтворювальні процеси в Україні були об'єктом дослідження багатьох учених уже багато десятиріч. Нині особливої уваги заслуговують праці вчених М. Долішнього, С. Злупка, Е. Лібанової, О. Мельника, С. Новикової, С. Петрової, С. Пирожкова, С. Писаренко, О. Позняка, М. Птухи, М. Романюка, В. Стешенко, Л. Шаульської та інших, в яких здійснено значний внесок у теорію деморозвитку регіону.

Проблемам демографічних аспектів соціально-економічного розвитку Тернопільської області приділяють значну увагу місцеві органи влади, Головне управління статистики і науковці.

Однак варто зазначити, що проблеми впливу природного та механічного руху населення на формування трудового потенціалу на регіональному рівні залишаються недостатньо дослідженими. З урахуванням цього збільшена увага до економічних досліджень різних аспектів функціонування ринку праці регіону, проблеми зайнятості населення. Таке вивчення необхідне для встановлення основних напрямків комплексного соціально-економічного розвитку регіону, що утворюють підвалини для здійснення управлінських рішень.

Мета статті. Обґрунтування закономірностей демографічних процесів у Тернопільській області з позиції їх впливу на соціально-економічний розвиток, розроблення практичних рекомендацій щодо перспектив і шляхів поліпшення демографічної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження показують, що сьогодні Україні загалом і Тернопільській області зокрема загрожує реальна небезпека, катастрофічна і непоправна за наслідками, назва якій –

демографічна криза. Найбільшими матеріальними збитками для будь-якої країни світу за будь-яких часів були і є людські втрати. Зменшення тривалості життя, народжуваності, зниження рівня здоров'я нації, зростання еміграції, збільшення смертності населення, його старіння тощо – все це негативно впливає на кількісно-якісний, кваліфікаційно-освітній рівень робочої сили, яка в кінцевому рахунку забезпечує державний та індивідуально-людський добробут.

Чисельність населення, його динаміка і статево-вікова структура – найважливіші показники демографічної характеристики народонаселення. Важливим є також природний приріст населення.

Чисельність населення Тернопільської області починаючи з 1994 р. зменшувалась (у цілому в Україні – з 1993 р.). Щорічно область втрачала від 2,3 тис. осіб у 1995 р. (найменше) до 8,6 тис. осіб у 2001 р. (найбільше). За роки незалежності втрати населення області становили понад 95 тис. осіб. Позитивним чинником є все ж те, що впродовж чотирьох останніх років кількість населення області зменшується повільнішими темпами.

За станом на 01. 01. 2013 р. в області проживало 1077,691 тис. осіб. (у тому числі в міських поселеннях – 475,215 тис. осіб, а в сільській місцевості – 602,476 тис. осіб).

Чисельність населення Тернопільщини змінювалася за рахунок природного та міграційного рухів. До кінця 80-х років ХХ ст. вирішальну роль у формуванні змін цієї чисельності відіграв природний приріст, а роль міграцій була незначною і з 1990 до 1993 р. вплив міграційних процесів став вирішальним, а вже з 1994 р. зменшення чисельності було зумовлено як природним, так і міграційним скороченням.

Загальне скорочення населення області в 2012 р. відбулося за рахунок природного – 2209 осіб та міграційного скорочення – 613 осіб.

Найважливішим чинником динаміки загальної чисельності населення області є його природний рух.

Складові формування приросту чисельності населення Тернопільської області в 2012 р. [1]

(осіб)

	Наявне населення на 1 січня 2012 р.	Загальний приріст	У тому числі			Наявне населення на 1 січня 2013 р.
			природний приріст	міграційний приріст	зміни внаслідок АТП	
Усього	1080513	-2822	-2209	-613	-	1077691

У 2012 р. кількість жителів зменшилась у 16 районах області (від 0,4 особи на 1000 наявного населення в Бучацькому до 12,1 у Лановецькому районах). Лише в м. Тернополі та в Тернопільському районі зареєстровано зростання чисельності населення (відповідно 1,3 та 4,4 особи на 1000 наявного населення).

Головний чинник формування чисельності населення – природне скорочення населення – спостерігалось в усіх районах області, за винятком Бучацького району та м.Тернополя, де в 2012 р. було зареєстровано природний приріст населення. Рівень природного скорочення мав значні відмінності в районах області. Цей показник коливався від 1,3 особи на 1000 наявного населення в Кременецькому районі до 8,3 у Лановецькому та Підгаєцькому районах за середньообласного значення 2,9‰.

Природне скорочення населення є наслідком перевищення числа померлих над кількістю народжених. Упродовж 2012 р. в області народилося 11355 дітей, або 11,5 дитини на 1000 наявного населення (в Україні – 11,5‰), а померло 13564 особи або 13,7‰ (в Україні – 14,5‰). Природний рух населення в 2012 р. був характерним зниженням смертності та зростанням народжуваності.

Найвищими показники народжуваності були в Кременецькому (14,6‰) та Бучацькому (14,0‰) районах, а найнижчими – в Борщівському і Монастириському (по 9,5‰), Підволочиському (9,6‰) та Бережанському (9,7‰) районах.

Одним із важливих чинників природного приросту населення є питома вага жінок репродуктивного віку (15-49 років) у загальній кількості населення. Цей показник у Тернопільській області з року в рік зростає: у 1991 р. – 41,8%, у 2001 р. – 46,1, а в 2012 р. – 47,1%. Кількість жінок найвищої дітородної активності (20-24 роки) становила 14,7% репродуктивного контингенту, тобто є об'єктивні підстави для росту народжуваності.

Причиною все ж невисокої народжуваності залишається складна соціально-економічна ситуація, особливо низький життєвий рівень населення, що виявилось у зменшенні сукупного доходу сім'ї, відставанні заробітної плати від зростання цін, збільшенні офіційного та прихованого безробіття, скороченні як обсягів житлового будівництва, так і безкоштовного отримання житла для молодих сімей від держави.

Реальним резервом зменшення природного скорочення населення є зниження рівня смертності. Інтенсивність смертності залежить від рівня старіння населення. Найвищий рівень смертності зареєстровано в Підгаєцькому (19,9‰) і Лановецькому (18,7‰) районах, серед населення яких висока питома вага осіб похилого віку.

Значним резервом скорочення смертності в області варто вважати зниження рівня смертності дітей віком до 1 року, який у 2012 р. становив 7,6‰.

Важливим демографічним показником є також розподіл населення за окремими віковими групами (таблиця 2).

Поділ населення на групи – особи у віці 0-14 років, 15-49 років та 50 років і старші дає можливість зробити такі висновки: у Тернопільській області сформувався регресивний тип відтворення населення, оскільки

Таблиця 2

Розподіл постійного населення Тернопільської області за віковими групами та типом поселень за станом на 01. 01. 2012 р. [1]

	Кількість населення, тис. осіб		
	всього	міське	сільське
Все населення			
в тому числі у віці:	1077,2	470232	606948
0-14 рр.	168476	72723	95753
15-49 рр.	540221	250498	289723
50 і старшому	368483	147011	221472
60 і старшому	222588	77632	144956
У відсотках до загальної кількості			
0-14 рр.	15,6	15,5	15,8
15-49 рр.	50,2	53,3	47,7
50 і старшому	34,2	31,3	36,5
60 і старшому	20,7	16,5	23,9

питома вага осіб віком 0-14 років (15,6%) значно нижча від питомої ваги осіб старших 50 років (34,2%), що має негативні наслідки для відтворення населення, оскільки не забезпечується його просте відтворення. Важливо, що рівень старіння населення, який характеризується питомою вагою осіб у віці 60 років і старших, значно вищий у сільських жителів (23,9% проти 16,5% у міських).

Середній вік населення регіону за станом на 01. 01.2012 р. дорівнював 39,7 років, причому у міського населення він був дещо нижчий (38,0 років), ніж у сільського (41,0 рік).

Ще одним важливим показником демографічної ситуації є середня тривалість життя. У Тернопільській області цей показник становив 73,24 роки, причому для чоловіків – 68,42, а для жінок – 77,74 року.

Міграційне скорочення населення порівняно з розміром природного скорочення впливає на формування загальної чисельності населення області значно менше. Упродовж останніх трьох років міграційний відтік населення поступово зменшується.

У 2012 р. в області міграційне скорочення населення сформувалося за рахунок міжрегіональної міграції, яка мала характер еміграції: на 13678 осіб вибулих з області припадало 13065 прибулих. Найбільше міграційне скорочення сформувалося за рахунок еміграції в м. Київ, Хмельницьку, Івано-Франківську, Чернівецьку та Львівську області. За межі України з області вибуло 293 особи, а прибуло на постійне проживання з інших країн 375 осіб. Основними країнами виїзду залишаються Росія – 21,0%, Іспанія – 19,8%, США – 16,4%, Німеччина – 10,9%, Італія – 7,3%.

Скорочення населення за рахунок міграції в 2012 р. було зареєстровано в 13 районах області та м.Тернополі. Найсуттєвіший рівень міграційного скорочення спостерігався в Монастириському (4,5 особи на 1000 наявного населення), Зборівському і Лановецькому районах (по 3,8) та м. Тернополі (3,2‰). Разом з тим, у чотирьох районах області відбувся міграційний приріст населення. Переважаючим цей показник був у Тернопільському районі (6,3 особи на 1000 наявного населення) .

Третій чинник, що змінює чисельність населення, – адміністративно-територіальні перетворення, які спричиняють зміни в кількості міського та сільського населення області й районів. У 2012 р. такі перетворення в Тернопільській області не відбувалися.

Обґрунтована демографічна політика є важливим чинником регулювання процесів відтворення населення. Вона покликана впливати на формування бажаного для суспільства режиму відтворення населення чи збереження зміни тенденцій у галузі динаміки чисельності та структури

населення, темпів їх змін, динаміки народжуваності, смертності, сімейного складу, розселення, внутрішньої та зовнішньої міграції, якісних характеристик населення. Для поліпшення сучасної демографічної ситуації в Україні та в Тернопільській області зокрема потрібно розробити і затвердити Концепцію демографічного розвитку суспільства.

Щодо прогнозу подальшого деморозвитку України, то він доволі невтішний. Відомі різні методики оцінки прогнозу чисельності населення. Вони суттєво відрізняються між собою, що додатково свідчить про об'єктивні труднощі здійснення подібного прогнозу в такій складній сфері, як розвиток народонаселення. З метою уникнення грубих похибок відповідні організації, прогножуючи можливий деморозвиток України, пропонують оптимістичний, песимістичний та проміжний між ними (середній) варіанти такого прогнозу.

Таблиця 3

Прогнозні оцінки чисельності населення України до 2025 р., тис. осіб [6]

Організація	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2025 р.
Середній варіант						
НДПМЕ	49627	48068	4300	936	46674	46706
НІСД	52108	51724	50935			
ООН	50974	50526	50085	49680	49125	48715
МСК СНД	51611	52516				
Бюро цензів США	50380	50117	49834	49491	49058	48679
Оптимістичний варіант						
НІСД	52297	52200	51965			
ООН	51359	51370	51445	51612	51734	52172
РВПСУ			47600			
Песимістичний варіант						
	52001	51382	50241			
ООН	50659	49963	49151	48261	47107	45953
РВПСУ			46100			

Із даних таблиці 3 видно, що чисельність населення України за середнім, найбільш зваженим варіантом прогнозів у 2025 р. мала б

коливатися від 46,7 до 48,7 млн. осіб. Найближчим до дійсності виявився прогноз НДПМЕ. Як цілком правильно зазначають провідні вітчизняні фахівці з теорії народонаселення, зменшення чисельності мешканців країни, що значною мірою зумовлене соціально-економічною кризою, триватиме впродовж усього прогнозованого періоду.

Як свідчать найновіші статистичні дані (за станом на 01. 01. 2013 р. в Україні проживало 45560,3 тис. осіб), реалії стосовно відтворення населення є значно гіршими за песимістичні варіанти прогнозів.

Навіть малоймовірне суттєве поліпшення режиму відтворення населення не зможе, очевидно, компенсувати негативного впливу на процес деморозвитку несприятливої вікової структури.

Загалом сучасний тип відтворення народонаселення, найреальнішою перспективою якого, принаймні для економічно розвинутих країн, є нульовий приріс, з усією гостротою окреслив проблему значного поліпшення якісних характеристик населення, спроможних забезпечити досягнення оптимального рівня відтворення та використання трудового потенціалу суспільства. Найбільшої ж гостроти ця проблема набула в Україні, яка не виправдано довго затрималася на стадії перехідного періоду в розвитку економіки і фактично позбавлена перспективи нарощування кількісних параметрів розвитку народонаселення як найбільшого чинника формування трудового потенціалу.

Аналізуючи сучасний стан розвитку демографічних процесів у Тернопільській області, доцільно виявити тенденції зміни чисельності населення в майбутньому.

Найточніші розрахунки як загальної чисельності населення, так і окремих вікових груп можна виконати методом пересування вікових груп. Користуючись даним методом, в Excel здійснено прогнозні розрахунки чисельності населення області до 2023 року. Визначення перспективної чисельності населення має важливе практичне значення при прогнозуванні чисельності й складу територіальних сукупностей людей. Їх суть полягає в

можливості врахування за перспективного аналізу зовнішніх для системи чинників і зменшення відносної похибки при прогнозі невеликих за чисельністю територіальних сукупностей людей. Особлива увага звернута на перспективні обчислення при обґрунтуванні регіональної демографічної політики держави.

За даними розрахунками в області передбачається зменшення чисельності населення з 1085614 осіб на початок 2010 р. до 1036767 осіб у 2023 р., або на 48847 осіб (4,5%) менше (рис. 1).

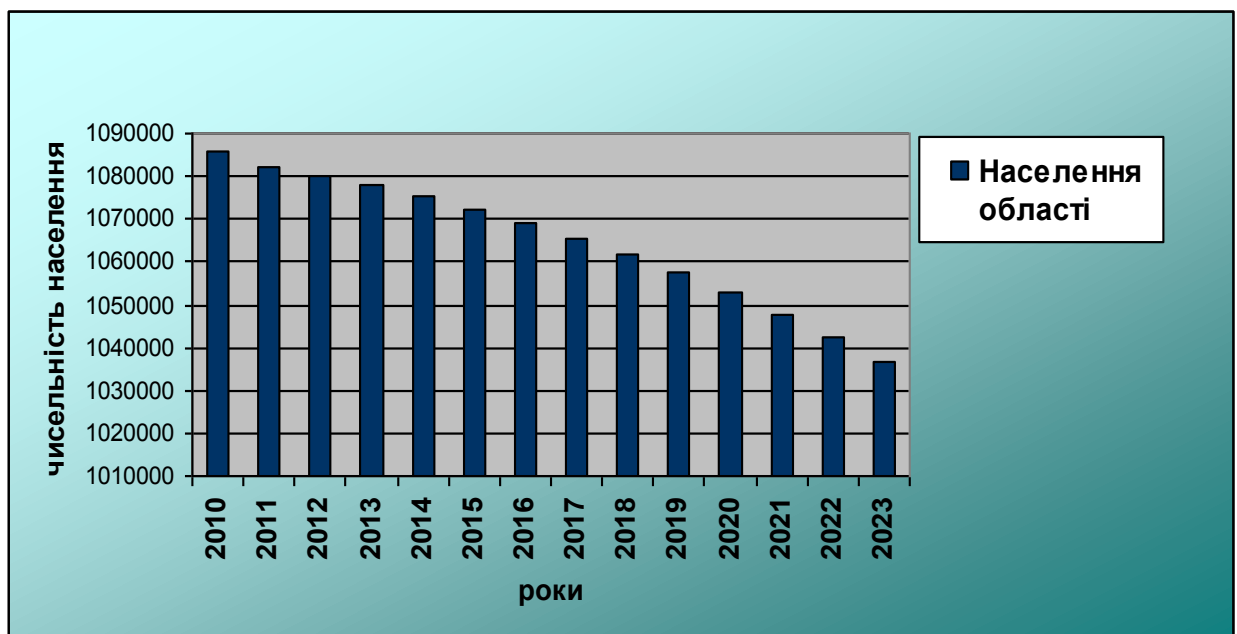

Рис. 1. Прогнозна динаміка зміни чисельності населення Тернопільської області (на основі розрахункових прогнозних даних)

При цьому чисельність жінок зменшуватиметься швидшими темпами (на 6,3%), ніж чоловіків (на 2,5%) – (рис. 2).

Народжуваність населення Тернопільської області протягом аналізованих років також зазнає змін. У 2023 р. народжуваність складатиме

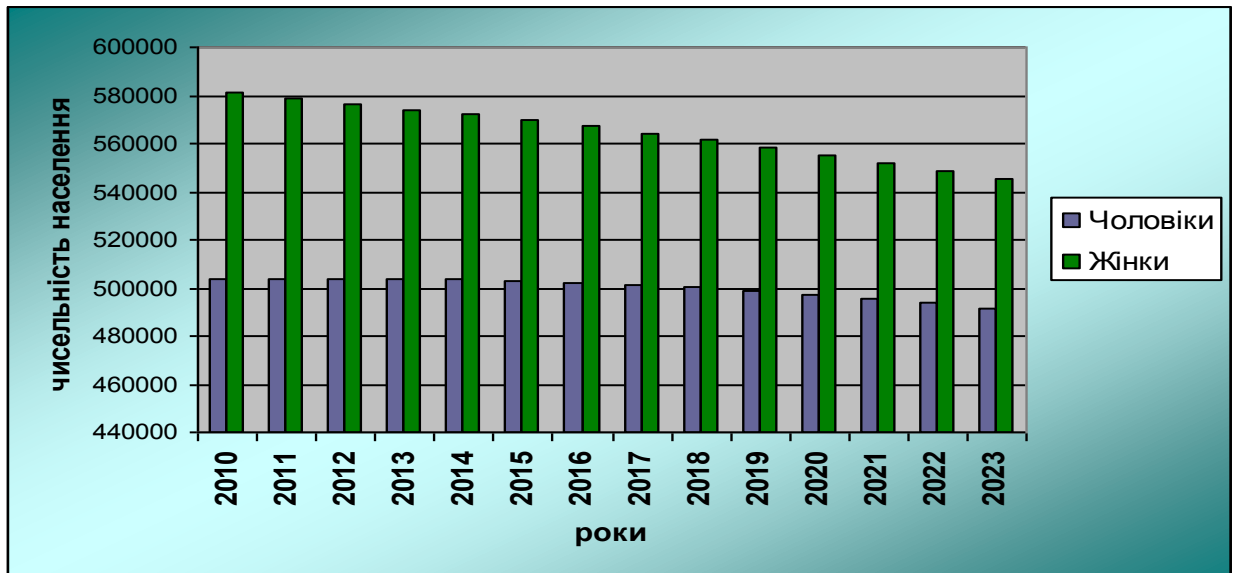

Рис. 2. Прогнозна динаміка зміни статевої структури населення Тернопільської області (на основі розрахункових прогнозних даних)

10182 особи, що на 17,9% менше відповідного показника 2009 року (рис. 3).

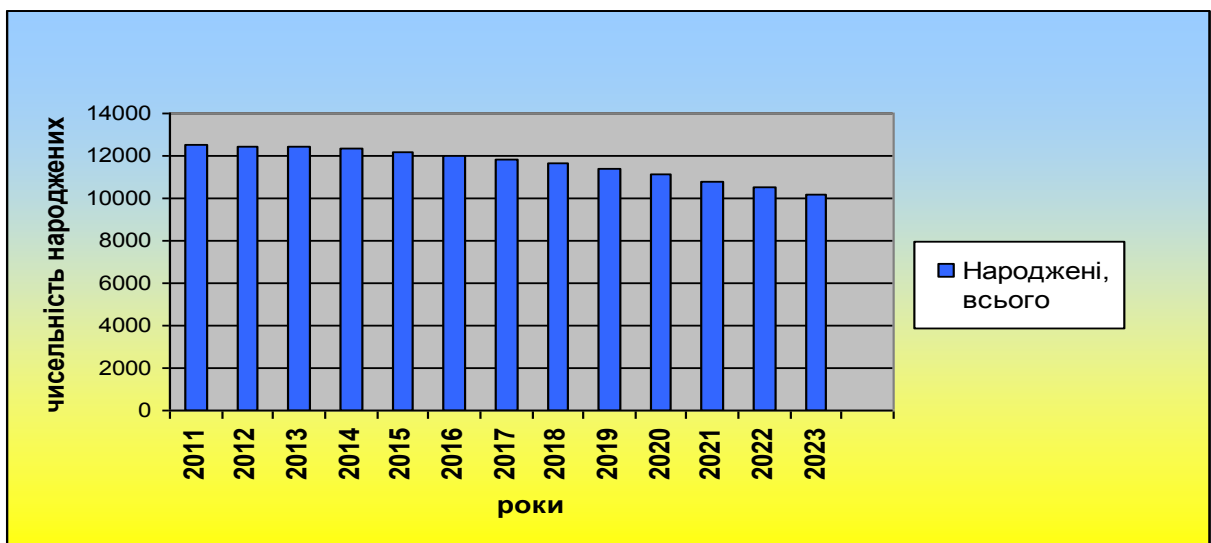

Рис. 3. Прогнозна динаміка зміни народжуваності в Тернопільській області (на основі розрахункових прогнозних даних)

Такий прогноз демографічної ситуації в Тернопільській області спонукає шукати шляхи її поліпшення з метою збереження та розвитку трудового потенціалу регіону.

Висновки. Таким чином, у Тернопільській області, як і в Україні в цілому, є низка демографічних проблем. Можна стверджувати, що демографічна ситуація негативно впливає на формування трудового потенціалу досліджуваного регіону. Природний приріст залишається від'ємним, хоча народжуваність дещо зростає, але високою залишається смертність населення. Найбільші темпи зростання смертності – в працездатному віці.

Для поліпшення демографічної ситуації в Україні та у Тернопільській області необхідно здійснити такі заходи: збільшити очікувану тривалість життя населення за рахунок підвищення якості життя, зниження передчасної смертності, насамперед у дитячому віці, серед підлітків і осіб працездатного віку; поліпшити репродуктивне здоров'я населення; збільшити тривалість здорового (активного) життя шляхом зменшення захворюваності, травматизму й інвалідності; створити передумови для підвищення рівня народжуваності завдяки поступовому переходу від переважно малодітного до середньодітного типу репродуктивного поведження родин.

Значні масштаби і можливі негативні наслідки зовнішньої міграції висококваліфікованих спеціалістів потребують керованості з боку держави та розроблення системи заходів щодо регулювання зовнішньої міграції, що поєднуюватиме: подолання кризових явищ в економіці; ліквідацію заборгованості з виплатою заробітної плати; фінансування пріоритетних галузей економіки і науки; ліквідацію розриву між рівнем життя висококваліфікованих спеціалістів в Україні та рівнем життя спеціалістів за кордоном.

До пріоритетних завдань національної та регіональної моделей управління міграційним рухом населення потрібно віднести регулювання: територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових міграцій; імміграційних процесів – як трудових, так і стаціонарних; еміграційних процесів (постійних, тимчасових і трудових); внутрішніх міграцій (переселенських, трудових, маятникових та сезонних).

Збереження кваліфікаційного потенціалу держави необхідно розглядати як складовий елемент економічної безпеки держави.

Література

1. Головне управління статистики у Тернопільській області // <http://www.ternstat.tim.net.ua/>
2. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії /За ред. В. Стешенко. – К.: Інститут економіки НАНУ, 2001. – 560 с.
3. Демографічні перспективи України до 2026 року. – К., 1999. – 55 с.
4. Державний комітет статистики України // <http://ukrstat.gov.ua>
5. Лібанова Е. М., Макарова О. В., Позняк О. В., Шевчук П. С., Шишкін В. С. Демографічні перспективи України: 2000–2075 роки //Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – Вип. 11. – С. 126–141.
6. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) /За ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
7. Доступний з: <http://demoscope.ru/weekly/2011/0465/index.php>. – Електронний ресурс журналу «Демоскоп».